

“אין לנו לירא מביקורת”

(על הלימוד המדעי של הרב הנזיר ויחסו של הרב קוק)

הרב דוד כהן זצ"ל (תרמ"ז-תשל"ב)¹, המוכר בכינויו "הרב הנזיר", היה צדיק וחסיד בכל קנה מידה, ודמות בלתי-שגרתית בנוף הישיבתי². יחד עם הופעתו והנהגותיו הנזיריות המפורסמות³, פחות יודעים על כך שהיה גם אקדמאי בפילוסופיה⁴, שעסק רבות בלימוד מרחב התורה, כולל לימוד השוואתי למקורות חיצוניים וזרים. בנוסף לקשריו של הרב קוק זצ"ל עם תלמידיו הרבנים ד"ר ב"מ לוי, ד"ר מ' זיידל, אחיו רש"ח קוק ופרופ' ש' ליברמן, הידועים כחוקרים בקדושה⁵, גם יחסו והערכתו כלפי הנזיר יכולים להאיר לנו על גישתו החיובית של הרב ללימוד תורה בסגנון מדעי כשהוא נעשה מתוך חיבה וכבוד.

¹ מאמר זה הוא חלק מפרי של מחקר מקיף על גישתו של הרב קוק ללימוד תורה בכלים ביקורתיים-מדעיים, שנעשה בחסות ובתמיכת מכללת 'אורות ישראל'. החלק הראשון, "חכמת ישראל בקדושתה" - חזונו של הרב קוק ללימוד ביקורתי מדעי אמיתי", הופיע ב'טללי אורות' יג (תשס"ז), עמ' 309-340. תודתי נתונה לפרופ' הרב נריה גוטל, ראש המכללה, ולפרופ' אלעזר טויטו, הרקטור וראש הוועדה למחקר במכללה. כמו כן ברצוני להודות לר' אברהם טייך, מנכ"ל בית הרב קוק ולצוות הארכיון שם; לארכיונאית של האוספים המיוחדים שבספריית Yeshiva University (להלן: YU), גב' שולמית ברגר; לגנן הציונות הדתית שליד מוסד הרב קוק; לגברת מאירה ליבר, בתו של הרב ד"ר בנימין מנשה לוי; שכולם עזרו לי רבות בחוכמה וביעילות באיתור רוב כתבי היד והחומר הארכיוני במאמר. לאורך המאמר שמרנו על הכתיב החסר, המאפיין את כתיבתו של הרב הנזיר, ורק הוספנו ניקוד במידת הצורך. ההדגשים אינם במקור אלא אם כן צוין אחרת.

² ליקטנו את הפרטים הביוגרפיים על הנזיר מהמקורות הבאים: הר"ד כהן, "זכרונות נזיר א-להים", משנת הנזיר, מהדו' ירושלים תשס"ה (להלן: **משנת הנזיר**), עמ' ג-כ; בן-דודו ר"ד כ"ץ, "חסידא ופרישא", נזיר אחיו א, עמ' לה-לח; ר"ש שמואלי, "במחיצתו", נזיר אחיו א, עמ' קב-קה; הראל כהן, "לתולדות הרצ"ה והרב הנזיר", דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' 18; ר"י רודיק, חיים של יצירה - ישיבת "מרכז הרב" לדורותיה, עמ' 163-164. Ch. Lifschitz, "David Cohen", Encyclopedia Judaica, Eds. Michael Berenbaum and Fred Skolnik. Vol. 5. 2nd ed., p. 13.

³ עיין אצל ר"ד כ"ץ המוזכר בהערה הקודמת, עמ' לה, שבנוסף להימנעותו מתספורת ומכל מוצרי הכרם, נהג בצמחונות לא רק באכילה אלא גם בלבוש, הקפיד לדבר רק בעברית ולפרקים ארוכים ותכופים קיבל על עצמו תעניות דיבור.

⁴ כשעזב את הלימודים לעלות לירושלים, היה בעל תואר שני בפילוסופיה מאוניברסיטת באזל בשוויץ ולקראת סיום כתיבת הדוקטורט שלו.

⁵ על הקשר של הרב קוק עם תלמידיו החוקרים האחרים נכתוב בע"ה במועד אחר. ראוי לציין שהרב קוק למד יום-יום בחברותא עם ר"ש ליברמן (תרצ"ד-תרצ"ה) ואף מינה אותו כראש מכון הרי פישל לדרישת התלמוד (תרצ"ה) בהיותו כבר חוקר, אך לפני שעבר ללמד בסמינר לרבנים של התנועה הקונסרבטיבית בשנת ת"ש, חמש שנים לאחר פטירתו של הרב זצ"ל. בתקופה זו, הסמינר היה כה קרוב לאורתודוקסיה, עד שכמעט ואיחדוהו עם ישיבת רבנו יצחק אלחנן - ישיבה אוניברסיטה, עיין בהרחבה במאמרי העומד להתפרסם, "קשריו של הרב קוק עם הפרופ' ר"ש ליברמן כמדגם ליחסו למחקר תורני".

א. שנות לימודיו

הנזיר למד בישיבות קלאסיות: וולוז'ין, ראדין וסלובודקה, עד גיל 23, וגם למד לימודי חול באופן "אקסטרני-עצמאי"⁶, תוך כדי הוראתו בבית ספר עברי שכונה: "מתוקן"⁷. לענייננו, חשוב במיוחד הפרק בחייו של הנזיר שבו למד ב"אקדמיה היהודית לחכמת ישראל" (ברוסית: "המכון הגבוה ללימודי המזרח") של הברון דוד גינצבורג בפטרבורג, תקופה שעיצבה בצורה מובהקת את דרכו בלימוד. עם כניסתו לאקדמיה, כותב הרב הנזיר: "הנני שב לבית המדרש, בדרך חדשה"⁸. ההשוואה מגלה שחלק לא קטן מהתכנית המפורטת שהציע הנזיר על פי בקשת הרב קוק בעבור "הישיבה המרכזית" (ושזכתה גם לאישורו)⁹, בנויה על פי תכנית הלימודים שלמד הנזיר בפטרבורג בשנים תר"ע-תרע"ג.

הנזיר העריך מאוד את הברון גינצבורג ומתאר אותו כאיש אציל, משכיל, רבני ואף חסידי (במיוחד חב"ד), בעל ספרייה המפורסמת לכל יודע-ספר, המלאה בכתבי יד וספרים ישנים ונדירים¹⁰. באקדמיה, שהתקיימה רק בשנים תרס"ח-תרע"ו¹¹, התקבצה אצל הברון גינצבורג חבורה של תלמידי ישיבה צעירים מצוינים שנבחרו בקפידה, ביניהם: הנזיר, נשיא מדינת ישראל לימים, זלמן שז"ר, החוקר פרופ' יחזקאל קופמן, פרופ' ש"ז צייטלין, הצייר יהושע גוטמן, והפילוסוף הסופר ד"ר צבי אריה וויסלבסקי. הברון לימד בעצמו תלמוד, שפות שמיות ופילוסופיה של ימי הביניים, כולל ספר מורה נבוכים בהשוואה למקור הערבי¹². צוות המורים כלל את ד"ר יהודה ליב קצנלסון (בוקי בן יגלי) שלימד את מסכת חולין לפי חכמת הביולוגיה והמידות שהתורה נדרשת בהן, ההיסטוריון פרופ' שמעון דובנוב שלימד על התקופה הבת-תלמודית, הרב א' קרלין שלימד תלמוד ותולדות התורה שבעל פה, ועוד. היו גם שיעורים בערבית ועל משפט היהודים בפולין ורוסיה מפי עורך דין חשוב, שיעורי נ"ך מד"ר ש"א קמנצקי ותולדות הקראים עם י"ד מרקון¹³. בנוסף, הלימודים כללו את הספרים: אור ה' לר' חסדאי קרשקש, מלחמות ה' לרלב"ג, כתבי פילון וספרי חכמת ישראל, והושם דגש חזק על המחקר ההיסטורי של התלמוד והמדרש בהנחיית מרצים נבחרים¹⁴, בנוסף ללימודים כלליים¹⁵. בנוסף לפירוט הנ"ל, מתאר הנזיר תקופה זו כך (משנת הנזיר, עמ' כד):

6 משנת הנזיר, עמ' כב.

7 פרופ' ח' ליפשיץ, "המופלא", נזיר אחיו א, עמ' נח.

8 משנת הנזיר, עמ' כג.

9 הר"ד כהן, קול צופיק, עמ' סט-עב; משנת הנזיר, עמ' מט-נב. עיין בהמשך מהערה 55 ואילך.

10 משנת הנזיר, עמ' כג. הספרייה סופחה על ידי הספרייה הלאומית הסובייטית ע"ש לנין.

11 Katz, Simha. "Guenzburg." *Encyclopaedia Judaica*. Eds. Michael Berenbaum and Fred Skolnik. Vol. 8. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2007. 121-122.

12 עיי' הע' 11.

13 משנת הנזיר, עמ' כג-כד.

14 ז' שז"ר, "נזר הנזיר", נזיר אחיו א (להלן: שז"ר), עמ' טו.

15 הרב שאר-ישוב כהן, "החבורה הקדושה", הקדמה למשנת הנזיר, ירושלים תשס"ה, עמ' 10, ובהע' 11.

ואני יושב ושוקד על התלמודים והמדרשים ביחוד, לפי דרך המחקרית ההיסטורית. במורה נבוכי הזמן לרנ"ק¹⁶, ויזידו מהר"ץ חיות, ור' זכריה פרנקל¹⁷ בדרכי המשנה ומבוא הירושלמי.

זלמן שז"ר, שלמד שם באותה תקופה¹⁸, מעיד שאנשים אינם מודעים למידה הרבה של היקלטות תורת הברון גינצבורג אצל הנזיר.

המעבר של הנזיר לאשכנז היה חלק מתופעה רחבה, שעם פתיחת שערי החכמה, היו בחורי ישיבה מוכשרים במיוחד שהרגישו שמילאו כרסם בש"ס ופוסקים וביקשו גם לחקור בפילוסופיה כללית (ובעיקר בפילוסופיה היהודית) שלא פגשו בה בישיבות¹⁹. במשך שנתיים באוניברסיטת פרייברג שבאשכנז²⁰, למד הנזיר בעיקר פילוסופיה וספרות גרמנית קלאסית²¹, אך המשיך גם את לימודיו התורניים עם הרב ד"ר צימלס, רב הקהילה²², אף הוא אקדמאי!

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה, מעיד שז"ר שהנזיר "עוד לא הכריע אם לנסוע למברבור ולשמוע תורה מפי הניאוקנטיאני הרמן כהן, או לפנות לישיבה של הרב קוק זצ"ל²³". יחד עם אזרחים רוסים רבים הוא נעצר על ידי הגרמנים, ולאחר מכן שוחרר ונשלח עם רבים מהם למלון-מעצר בבדנהיים. שם נפגש עם רב מקובל מרוסיה ואז (ולא בעקבות פגישתו עם הרב קוק!)²⁴ התחיל להתנהג בפרישות ונזירות עד סוף ימיו²⁵.

משם הצליח בשנת תרע"ה לקבל אישור מעבר לשוויץ הניטרלית, שם התארח בבית ד"ר מרקוס (מרדכי) כהן, בנו של הרב ד"ר אשר (ארטור) כהן, רב הקהילה בבאזל. כך הוא מתאר את חייו בתקופת שוייץ (משנת הנזיר, עמ' לב-לד):

ביום, הנני שוקד בספריית האוניברסיטה בפולוסופיא העתיקה, במקורותיה, ובתולדות ההגיון והפולוסופיא בארץ המערב, בהשוואה להגיון העברי, הנבואי, והתלמודי, השמעי... ובלילות

¹⁶ עי' בהמשך בהע' 65 ו-96.

¹⁷ למרות האשמותיו של רש"ר הירש, עיין בערכו אצל ר"י אייזנשטיין, אוצר ישראל ח, עמ' 294-296, שעם דעותיו המשכילות הוא עמד על המשמר והתנגד בחריפות לשינוי כל מנהג.

¹⁸ שז"ר למד כמו הרב הנזיר בישיבות וולוז'ין, ראדין וסלבודקה, ואחר כך אצל הברון דוד גינצבורג באקדמיה בפטרבורג בשנים תרס"ה-תרע"א.

¹⁹ הראל כהן, "לתולדות הרצי"ה והרב הנזיר", דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' 16. דוגמאות אחרות לכך הן הרב יצחק הוטנר, הרב י"ד סולובייצ'יק, הרמ"מ שניאורסון, והר"י ויינברג.

²⁰ משנת הנזיר, עמ' כה-כז.

²¹ שז"ר עמ' טו; רודיק עמ' 163.

²² משנת הנזיר, עמ' כו.

²³ שז"ר, עמ' טז, ו-יח. השניים גם ישבו יחד בכלא.

²⁴ זאת לעומת הטעויות הגסות הרבות כפי שמציגן Dr. James David Weiss, "The Nazir", Vintage Wein, pp.232-234, שכביכול באותה תקופה פרש הנזיר מכל חיי תורה ומצוות חלילה (עד שפגש את הרב קוק), קיבל דוקטורט במתמטיקה (!) ואף הרצה בנושא. אי-הדיוקים מובאים בשם הרב ברל ויין, אך שאלתי את הרב ויין בנושא והוא אמר שהדברים בספר שם אינם בידיעתו ואפילו לא ראה אותם. עיין הפרזה דומה אצל פרופ' א' נהר, "ההגיון

השמעי", נזיר אחיו א, עמ' קלג.

²⁵ ר"ד כ"ץ, "חסידא ופרישא", נזיר אחיו א, עמ' לו, ואצל י' אבן חן, רב ומנהיג, עמ' 309.

הייתי לן יחידי בבית המדרש... עסוק בַּחֹד בַּעַן חיים' (לר"ח ויטאל)... שונה משניות...
סוגיות התלמוד בביאוריה...

בנוסף לכך היה מעביר שיעורים בקהילה.

התפתחות האקדמאית שם התמקדה בפילוסופיה, ספרות קלאסית ומשפט רומי, והיה נכנס גם להרצאות בתורת המשפטים ובמדעי הטבע: פיסיקה, מכניקה, תורת האור, אופטיקה, חשמל וכימיה²⁶. כותב הרב הנזיר ביומנו באותה תקופה (דודי לצבי, מהדור' תשל"ה, עמ' טו, הע' 4):

הנני שוקק להרחיב דעתי ולהעשיר ידיעותי בכל מקצועות המדע... וכן שומע בקביעות בתשלום הרצאות.

הכוונה להרצאות בנושאים מגוונים מעבר לחובותיו האקדמיות. הרקע הרחב שלו במדעי העולם ובחכמות החיצוניות הועילו לו לחדור לרזי ההווה. הוא אף איחד את הפילוסופיה והקבלה²⁷.

ב. בבית הרב קוק

שם בשווייץ כיוונה ההשגחה הפרטית את דרכו של הנזיר, כשח"נ שטרנבוך וחתנו, ר"א בוצ'קו, המליצו לו וסידרו פגישה בינו לבין הרב קוק שהגיע אף הוא לשווייץ בעקבות המלחמה. הם שכנעו את הנזיר שייפגשו במהרה ושהדבר יביא ברכה לעם ישראל²⁸. לאחר פגישתם הראשונה, בער"ח אלול תרע"ה, שבה שוחחו בפילוסופיה, מעיד הנזיר שבתור אחד שלמד את הדברים במקורם היווני, "עוד לא ספקה נפשו". ברם, הוא הוקסם למחרת. וכך הוא מתאר (מבוא לאורות הקודש, עמ' 17-18):

...בקר השכם ואשמע קול צעדים הנה והנה, בברכות השחר, תפלת העקדה, בשיר וניגון עליון, משמי שמי קדם... ואקשיב, והנה נהפכתי והייתי לאיש אחר. אחרי התפלה, מהרתי לבשר במכתב, כי יותר מאשר פללתי מצאתי, מצאתי לי רב.

אף שכאמור, הוא כבר התחיל לנהוג מלפני כן בענייני נזירות, הוא מעיד בזכרונותיו שלאחר פגישתו עם הרב קוק, "נפתחה תקופה חדשה בחיי, נהפכתי והייתי לאיש אחר"²⁹. לאחר פגישתו עם הרב קוק, יסד הרב הנזיר בבאזל, יחד עם ידידו ד"ר מרקוס כהן³⁰, את ה"קיבוץ אקדמי עברי", אגודה של סטודנטים תורניים שנפגשו ללימוד משותף ושמיעת הרצאות תורניות-מחקריות. כדרכו באותה תקופה, התכתב הרב הנזיר עם הרב קוק בדרך כלל דרך בנו, הרצי"ה, והסביר שמטרת הארגון היא:

לביסוס יחוסינו החיוביים אל הדת והלאומיות ולבירורם מנקודת ראות מדעית ועברית³¹.

הנזיר אף שלח לרצי"ה סיכום של האספה הראשונה של הקיבוץ (דודי לצבי, עמ' לה-לו):

שאינו לנו לירא מבקורת, דוקא הגדולים והצדיקים מקרבים אותה, כי תורתנו תורת אמת היא, והצביעות ההגיונית זרה לנו, אך כבר עבר הזמן, שהדת נחשבה לדבר שכנגד השכל והמדע...

²⁶ עי' לעיל הע' 2.

²⁷ ר"ד כ"ץ, "חסידי ופרישא", נזיר אחיו א, עמ' לח.

²⁸ קול צופיך, עמ' טו; הראל כהן, "לתולדות הרצי"ה והרב הנזיר", דודי לצבי, מהדור' תשס"ה, עמ' 17, ובעמ' א, הע' 2.

²⁹ הרב הנזיר, קול צופיך, עמ' טו.

³⁰ הראל כהן, "לתולדות הרצי"ה והרב הנזיר", דודי לצבי תשס"ה, עמ' 16.

³¹ דודי לצבי, מהדור' תשל"ה, עמ' לב. בשנת תרע"ז כותבים ד"ר מ' כהן והרב הנזיר להזמין את הרצי"ה להשתתף באספה הראשונה של "הקיבוץ אקדמי עברי" בבית ר"א בוצ'קא. ועיין שם, עמ' יג, שכבר שנה לפני כן כתב הנזיר לרצי"ה על ניסיון להקים קבוצה כזאת.

האפולוגיטיק עקרה היא, ושנואה לנו, אלא שהדעת תחדור לכל פנות חיינו, דעת א' (=א- להים)... עד שתהיה לגורם החשוב והראשון בחיים³².

דברי הסיכום הללו עולים בקנה אחד ממש עם דברי הרב בנושא³³, ובוודאי מצאו חן בעיניו. מצדו, שמר הרב קוק על קשר עם הקיבוץ אקדמי העברי במשך שנותיו בשווייץ, אח"כ בלונדון, ובשנים הראשונות עם עלותו לירושלים³⁴. לימים, נהיה החוג הזה ל"מנוע" של הארגון "דגל ירושלים", שמכוחו (החינוכי – הרב הנזיר, והכלכלי - ר"מ כהן) נוסדה אחר כך ישיבת מרכז הרב³⁵.

במסגרת קבוצה זו, ניסה הנזיר להקים "מוסד ספרותי, שיר"ל ירחון מדעי ספרותי ומדיני, ספרים וכו"³⁶ בסגנון תחמוני של ד"ר ב"מ לוי³⁷. כמו רב קוק רבו, ראה הרב הנזיר במדע דרך לרומם את התורה בעיני המודרנה³⁸. בהזדמנות אחרת הוא פנה לרצי"ה בבקשה להוציא מטעם הרב קוק קול קורא "לצעירי ישראל השכליים"³⁹.

הרב מוסר (דרך הרצי"ה) לרב הנזיר בשנת תרע"ח (דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' עד) שהוא נהנה מאוד מכתובתו ושהוא מעודד אותו לכתוב עוד, כי השקפה בהירה

מתפלש הוא הרבה יותר על ידי ההשקפות החדשות ... שהגודל וההוד מתראה בו בצורה אין סופית, ממה שהתפלש בצורה... הקדמונה והמזערה של הבריאה הגלמית של הקדמונים.

כלומר, הרב רואה את עצמו כשותף בסגנונו המודרני של הנזיר, כמתאים לדור. באיגרת משנת תרע"ט כותב הרב הנזיר לרצי"ה⁴⁰ על כך שמסר לפרסם מאמר מחקרי בספר השנה ליהדות שווייץ: "תבנית הפלוסופיה הדתית העברית". הרב הנזיר מוסר לרבו שפרופ' יואל⁴¹ קרא את הדברים,

32 האספה התקיימה אור ל"ח בכסלו תרע"ז, בשפה העברית.

33 עי' למשל ב"כיצד מבקרין", מאמרי הרא"ה, עמ' 245: "המדע אינו צורך לתום (אמונה תמימה, א. ש.). בהגיע המדע להשתלמות המוחלטת התום יהיה תוצאה ממנו, וזאת נחמתנו!". לפן זה של השקפת הרב קוק הקדשנו מאמר שלם שהזכרתי למעלה בהע' 1.

34 הרב שאר-ישוב כהן, מבוא לדודי לצבי, מהדו' תשל"ה, עמ' 4.

35 דודי לצבי, מהדו' תשל"ה, עמ' יג. בעמ' ו במהדו' תשס"ה כתב הנזיר לרצי"ה: "כאן (באזל) עומדת להיות קבוצה אקדמית ברוח לאומי דתי, ועדיין במצב התרקמות היא"; דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' קכב; בנו, הרב שאר-ישוב כהן, הקדמה לדודי לצבי, מהדו' תשל"ה, עמ' ד, וכן ב"החבורה הקדושה", הקדמה למשנת הנזיר, עמ' 9; הראל כהן, "לתולדות הרצי"ה והרב הנזיר", דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' 19. עיין דודי לצבי, מהדו' תשל"ה, עמ' סו, שכבר בשנת תרפ"א קרא הנזיר לייסד ישיבה גדולה מטעם "דגל ירושלים". ועי' דודי לצבי, מהדו' תשל"ה, עמ' מח ו-נ.

36 דודי לצבי, מהדו' תשל"ה, עמ' סה-סו.

37 דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' פ. דבר הקיבוץ האקדמי עברי בוודאי הזכיר לרב את ארגון הסטודנטים החרדים "תחמוני" שהקים תלמידו ד"ר רב"מ לוי באוניברסיטת ברן שבשווייץ כעשור לפני כן, בשנת תרס"ח. ביקשו אז מהרב לא רק את תמיכתו, אלא אפילו שימונה כנשיא האגודה, יחד עם ר"א הלוי, מחבר "דורות ראשונים" (איגרת מטבת תרס"ח, גנזך הצינונות הדתית שליד מוסד הרב קוק, תיק 14-18).

38 עי' באריכות במאמר שהזכרתי למעלה בהע' 1.

39 דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' קד.

40 שם, עמ' קיג.

41 פרופ' קרל יואל, מורו לפילוסופיה של הנזיר באוניברסיטה בבאזל.

ושבחים בסגנונם ובענינם, ויעודדני בדברים המשמחים הלב, באמדו שאלמלא עברו עליו נ' שנה היה בוחר בדרכים חדשים ממקור תורת ישראל, ושהוא מצפה לראות ממזרח ישראל אור מופיע לכל עמי המערב.

הרב הנזיר גם סיפר לפרופ' יואל על הרב והוא התעניין מאוד⁴². יתכן ויש כאן תמצות יפה לתקוות שחשב הרב קוק להשיג בעזרת כישוריו ורקעו האקדמי של הנזיר. אמנם, כבר בימיו כסטודנט כבר הבדיל הנזיר הבחנה מובהקת בין עיקר וטפל, בין ההיגיון האנושי לבין ההיגיון הא-להי. יחד עם רחבות האופקים ומרכזיות השימוש בכלים המדעיים בלימודו, בל נטעה לחשוב שהנזיר לא הבדיל בין קודש לחול, חלילה. למשל, כשהוא משווה, הוא מדגיש שספרי בעלי ההיגיון של העמים הם זרים לרוח הקדושה, ושהם "רחוקים מאמת כשאין להם מגע לקדושה". הוא גם מרגיש, כשעוסק בחול, "כטובל ושרץ ביד", ואף שואל, מה עושה "הכהן בבית הקברות"⁴³.

לאחר שפגש את הרב קוק, המשיך הרב הנזיר את לימודיו באוניברסיטה עוד שבע שנים ולא זלזל בלימודיו הפילוסופיים, אך הצטער על מה שהפסיד, וכתב על כך (קול צופיך, עמ' לד): מתוך מלחמת הנפש, המבקשת להפטר מזה (=מחקר הדיסרטציה שצריך להגיש עבור התואר דוקטור, א. ש.), ולהיות בולע, ולא פולט, וביחוד לשוב להסתופף בצל מרן שליט"א. סדרי העדיפויות שלו עולים כשהוא כותב לרב (שם, עמ' לח, מער"ה תרע"ט) שהוא התחיל לסדר את תבנית הפילוסופיה הדתית העברית:

וכל הדברים אינם אלא פירוש ורמז בבחינה תחתונה לחכמה הפנימית העברית... כמובן הכל בלשון וסגנון ספרותי-פילוסופי חילוני...

הרב הנזיר לא הלך שבי אחר האקדמיה, והוא אף כותב בציניות שלאחר שמילא את חובותיו הלימודיים, "אהיה קנדיטוס (=מועמד לדוקטורט) לפילוסופיא רח"ל"⁴⁴. בשלב מסוים, אף שחבריו הפצירו בו להשלים את הדוקטורט⁴⁵, הוא אף זלזל בלימודיו האקדמאים. באלול תרע"ט, בהיותו בבאזל ורחוק מהרב, הוא מתאונן (משנת הנזיר, עמ' לח):

אין לי מנוס, לא אמצא מנוח, נוס מפה, אל תצפה לשם דוקטור, רוץ עלה לעיה"ק ירושלים, שם תהי תמים, ויהשלך על ה' יהבך.

הפסוק האחרון מרמז, שלפחות בשלב זה התלבטות הנזיר אם להמשיך באקדמיה נבעה משיקולי פרנסה, ובסופו של דבר אכן הוא לא נשאר לקבל את הדוקטורט, אף שהשקיע בו זמן כה רב! במכתביו הראשונים לרב מביא הרב הנזיר כמה וכמה חידושים והשוואות על בסיס השפה היוונית והפילוסופיה היוונית⁴⁶. ברור אם כן, שהוא הבין מפגשותיו עם הרב קוק שהרב לא רק שלא נרתע מהחידושים מהסוג הזה אלא כנראה אף נהנה מהם.

ג. בהקמת ישיבת 'מרכז הרב'

הרב העריך מאוד את הנזיר⁴⁷, וכבר בתמוז תרע"ז כינה אותו "חביבנו ר' דוד כהן נ"י"⁴⁸. במקום אחר מבקש הרב מבנו: "ודר"ש מפורטה... (וליקירנו המרום ואהוב הרב ר' דוד כהן שליט"א

42 שם, עמ' קיג.

43 משנת הנזיר, עמ' לח.

44 דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' נו ומהדו' תשל"ה, עמ' כח.

45 משנת הנזיר, עמ' מ.

46 למשל במכתב מכ"ג בשבט תרע"ו (דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' קלד), שבו הוא מציע פירוש מקורי לביטוי "מטטרון".

וביתו⁴⁹, ושנה לאחר מכן מכנהו: "חביבנו הרב הגאון הצדיק ר' דוד כהן שליט"א"⁵⁰. החיבה המיוחדת הורגשה על ידי הנזיר, שכתב (משנת הנזיר, עמ' מו):
כנראה, גם הרב בחר בי לתלמידו. הוא חש, כי פה דבר גדול צריך להיעשות.
הוא מעיד עם עלייתו (שם, עמ' מז):

שיום יום בא אלי (הרב) וקרבני בימינו, ואומר שרצונו שלא יעבור יום עלינו מבלי התועדות בשיחות תורניות או עיוניות... קטנתי מכל החסדים. הכיבודים מצד הרב, וממילא מצד הקהל, רודפים אותי והנני בורח מהם. כמו קראוני חתן בראשית...
הנזיר אף מציין שם שהרב אף קרא לו וביקש להציגו בפני מנהיגים פוליטיים ודתיים. מדובר כאן על יחס של הערכה, כמעט כאל תלמיד חבר, שאף מרשה לעצמו להעיר לרבו⁵¹.
כשהחליט הרב לייסד את ישיבתו בירושלים, הזמין את הרב הנזיר לעלות, ואף הפקיד בידי את האחריות להכין תכנית לימודים מיוחדת לישיבה המרכזית שתכנן וללמד שם⁵². בבחירה בו, ולא בגר"מ חרל"פ, ידע הרב שיכניס גם לימוד בסגנון מדעי-פילוסופי. מצדו, מבהיר הרב הנזיר שהקמת הישיבה המרכזית עם תכנית לימודים כוללת ומקיפה, הייתה עצם מגמתו בעלייתו לארץ⁵³.

כהקדמה להצעתו של הנזיר לסילבוס, מדגיש הנזיר (משנת הנזיר, עמ' מט-נא):
בישראל אי אפשר שהלימודים הרוחניים יהיו חילוניים, הכ"ח הרוחני והכ"ח האלדי (=הא-להי) צריכים להיות אחד. זאת אומרת, הכ"ח האלדי, הכ"ח המשפטי והכ"ח הרוחני במובן המיוחד (הפלוסופי, התולדה וכו') כולם עניינם ומקורם התורה, הרשומה, הכתובה והמסורה. תעודת "הישיבה המרכזית" היא להיות מעין מכללת הכוחות הרוחניים בישראל.
אם הישיבה המרכזית תצמצם חוג לימודיה, יש לחוש כי **המכללה החילונית** (ההדגש במקור, א. ש., הכוונה לאוניברסיטה), שברשותה מדעי הטבע, תפתח גם כוחות רוחניים עבריים ברום היקפם. ב"ישיבה המרכזית" ברוח אלדי יפרח רוח ישראל בתחיית קודשו.
כלומר, מעבר לאידיאל, יש בישיבה בהחלט מגמה "לאפוק" מהאוניברסיטה העברית⁵⁴. הננו רואים שהרב לא התנגד לביטוי שקורא הנזיר לישיבה "מכללה", כי היא אמורה בבירור להיות אלטרנטיבה, להיות האוניברסיטה העברית האמיתית!

⁴⁷ ר"ד כ"ץ, "חסידיא ופרישא", נזיר אחיו א, עמ' לז.

⁴⁸ אגרות הרא"ה ג, עמ' קיח, מכ"ב בתמוז תרע"ז.

⁴⁹ אגרות הרא"ה ד, עמ' קפט, מ"ב באד"ש תרפ"ד.

⁵⁰ אגרות הרא"ה ד, עמ' רכג, מ"א בשבט תרפ"ה.

⁵¹ שם, עמ' ס. עיין בהמשך ליד הערות 94-97.

⁵² ר"ד כ"ץ, "חסידיא ופרישא", נזיר אחיו א, עמ' לו, וכן אצל ח' ליפשיץ, המוזכר למעלה בהע' 2. תאריך תכנית הלימודים הוא חנוכה תרפ"ב, חודשיים וחצי לאחר עלייתו. ראוי לציין שכעבור שנתיים, כשרצו להוציא "קול קורא" להסביר את חדשותה של הישיבה המרכזית, פנה הרב אל תלמיד משכיל אחר, רב"מ ד"ר לוי, "לחייט" (לשונו של ד"ר לוי) את הפרוספקט על פי דברי הרב, עי' בהערה 83.

⁵³ משנת הנזיר, עמ' מח.

⁵⁴ עי' באיגרות חדשות של הרב קוק שפרסמתי במאמרי, "תעודות חדשות בענין גישת הרב קוק להקמת האוניברסיטה העברית", המעין מז, ד (קיץ תשס"ז), עמ' 24-13.

כמו כן, אנו רואים שבראש הצעתו, חשוב היה לו לרב הנזיר להעיר שהמכללות הקדומות שבמערב, כולן היו דתיות, ושרק בתקופה החדשה, המצב כבר אינו ככה ברבות מהמכללות.⁵⁵ ברשימה מפורטת של תכנית הלימודים, בראש רשימת הנושאים מופיע:

א. תנך: לפי רוח הנבואה, ובביקורת הביקורת החיצונית.⁵⁶

כלומר לימוד בסגנון ביקורתי אמיתי שאינו סותר את גדלותו הנבואית של התנ"ך, אלא אדרבה **מחזק אותה.**

ב. מדרש התורה: המידות שהתורה נדרשת בהן, לפי חכמת ההגיון העברי המיוחד בסגולותיו.

בהשנאה להגיון הכללי⁵⁷.

מציע כאן הנזיר לימוד עיוני מחקרי בהשוואה לגישות האחרות במגמה נעלה, להראות את השוני, להבדיל בין קודש לחול.

בהמשך, הסעיפים על לימוד תורה שבעל-פה קוראים ללימוד מבוא למדרשי הלכה (מכילתא, ספרא, ספרי) וכן מבוא למשנה והתלמוד הכוללים: דרכי המשנה ודיוקה, המשנה הראשונה והאחרונה, הברייטא והתוספתא. סעיף מיוחד קורא ללימוד **סדר הדורות ותולדותיהם**. התכנית קוראת לשימוש במדעי הטבע לתלמוד: לסדר זרעים - הבוטניקה, לחולין ונידה - הניתוח (ביולוגיה) וכדומה, דוגמאות שנשאלו ישר ממה שלמד הרב הנזיר בהיותו באקדמיה לחכמת ישראל של הברון בפרטבורג.⁵⁸ הלימוד המקיף בכל הספרות הרבנית וההדגש על הצדדים ההיסטוריים והמדעיים, גם אם הם אכן נחוצים ונצרכים ללימוד תורה שבעל-פה, הוא בהחלט יותר אקדמי מאשר "ישיבת" במובן המקובל של המונח. כך גם לימוד "שיטת המשפט התלמודי, בהשוואה למשפט הרומי". הרב קוק לא גילה שום התנגדות לכך.

כמו כן בחלק לא קטן מתכנית הלימודים ב"תולדות הפלוסופיה הדתית העברית", כולל הנזיר לימוד באסכולה האלכסנדרונית (חכמת שלמה, אריסטובלוס, פילון), והאריסטואית (אמונה רמה, עולם קטן, מורה נבוכים, מלחמות ה'; אך לא ספרי אריסטו עצמו!). בצעד קונטרוברסלי במיוחד, כולל הנזיר גם את חשיבות הלימוד של דברי "רבני הרניסנס" באיטליה כולל "דון יהודה אברבנאל, ר' יוסף שלמה דלמדיגו (היש"ר מקאנדיא, אישיות השנויה במחלוקת גדולה, אך הרב קוק מכנה אותו "החכם המופלא")⁵⁹, ר' משה בן גרשם חפץ (מחבר ספר מלאכת מחשבת) וכו"⁶⁰. הנזיר לא מפרט למי התכוון בתוספת "וכו", אך רבים הם רבני הרנסנס השנויים במחלוקת, בדומה ליש"ר מקאנדיא וחבריו.⁶¹

⁵⁵ משנת הנזיר, עמ' מט.

⁵⁶ הנזיר פירט בהצאתו למפקחי החינוך הדתי, "ח באב תש"כ, "על החינוך ותורת א"י במשנת הרב" (ערך ר"י טולדאנו), מורשה י (חורף תשל"ז), עמ' 100 ו-104: "הכונה היתה גם לבקרת הבקרת שחשובה לבטל את **ההנחות המוגזמות**, של הבקרת, שיסודן אנטישמיות רוחנית".

⁵⁷ עיין דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' קיז, שמפרט שמשווה עם ההגיון האריסטואי והסטואי, וההגיון החדש.

⁵⁸ משנת הנזיר, עמ' כד.

⁵⁹ מוסר אביך, עמ' כו. לגבי הערכתו על ידי המשכילים עיין צ' גרץ, דברי ימי ישראל, מהדו' תשי"ט, ח"ה עמ' 61.

⁶⁰ כך תיקן ר' הראל כהן, עורך 'משנת הנזיר', על פי כתה"י המקורי, ולא "מ"ט" כפי שמפוענח בטעות ובלי שום מובן בקול צופיך, תשל"ג, עמ' עא.

⁶¹ בע"ה אני עומד לפרסם מאמר בסוגיה מרתקת זו, "מידת הלמדנות וה'דתיות' של הרב יהודה אריה מודינה ורבני הרנסנס באיטליה".

הנזיר אכן מרחיק לכת כשהציע ללמוד גם את הפילוסופיה האשכנזית העברית, והוא מפרט שכוונתו לכתבי רמ"ד (בסוגריים!), ר' משה [דסובר] מנדלסון, הרמבמ"ן!⁶² ורנ"ק (ר' נחמן קרוכמל)⁶³.

רק כאן הסתייג הרב קוק זצ"ל, כפי שמעיד הרב הנזיר (משנת הנזיר, עמ' מט):
ובשאלתי את חוות דעת הרב, ויען ויאמר, אילו הייתי אני מחבר תכנית היתה גם כן כמותה.
רק בפלוסופיא האשכנזית של רמ"ד⁶⁴, וב'יחוד רנ"ק⁶⁵, פקפק.
יחד עם שימושו בכלים שרכש באקדמיה, לאחר עלותו ארצה, עומד הרב הנזיר ביומנו (משנת הנזיר, עמ' נט) על הצורך לתקן את מה ש,
היתה טבולה במימי ספריהם ומדעיהם גם בזרמי שיריהם. עלי, בבחינת בעל תשובה, להכין לטהר ולקדש את הסביבה המקיפה לי, בלמוד תורה וחכמת אמת, וישיבה בבית המדרש אצל ס"ת הקדושים כל היום.

בהתאם לכך, לפני שיעורו הראשון שהעביר בישיבה (בנושא המידות שהתורה נדרשת, שלמד בצורה אקדמית בפטרבורג⁶⁶) מדגיש הנזיר לעצמו (שם, עמ' עג):
...ולא להסתפק בדרך המדעי, שהוא אמנם ניתן להורות וללמד, אבל בפנימיות תלהט אש שלהבת צמאון שקיקתי.
כלומר, אמנם זה חשוב, אך כמובן לא העיקר!

ד. עריכת 'אורות הקודש'

המשימה השנייה שהטיל הרב קוק על הנזיר הייתה העריכה המסודרת של שיטתו הרעיונית. וכך הוא מספר (מבוא לאורות הקודש, עמ' 18):
ויהי היום ואעל אליו בשאלה: רבנו, קדושה יש כאן אצלו, רוח, השפעה סגולית, האם יש גם תורת הרב, תכן למודי מסוים, מה, שטה, והתשובה, כן, ודאי.
מאז גמלה החלטתי, לברר תורה הרב, כשטה א-להית שלמה, יסודותיה, ויסודי היסודות, ועל פיהם לבחור כתביו ולסדרם, במאמרות.
הרב מסר לידי כתבי קדשו, ועודד אותי בדבריו, כי הוא סומך עלי בסדורי.
לפחות מאז שנת תרע"ט, בעקבות תלונת הסופר י"צ רמון על חוסר הריכוז הפילוסופי שבמשנתו, רצה הרב שאחד ממבני דבריו יערוך וירכז את כתביו⁶⁷. כשהרב הנזיר הציע את

⁶² הרצ"ה העיר לרב שלמה אבינר שזה לא פשוט אם לקרוא לו "רב" או לא. לגבי היחס אליו מצד הנודע ביהודה, החתם סופר, הר"ש קלוגר, הרד"צ הופמן ועוד, עיין M. Hildesheimer, "Moses Mendelssohn in Nineteenth-Century Rabbinical Literature", Proceedings of the American Academy for Jewish Research 55 (1988), pp. 79-133.

⁶³ משנת הנזיר, עמ' נא.

⁶⁴ כך בכת"י המקורי על פי עדות של ר' הראל כהן, עורך 'משנת הנזיר', ירושלים תשס"ה, עמ' מט, שלא כפי שנדפס ב'קול צופיך', עמ' סז, ואחריו אצל רודיק, עמ' 81, שם הושמטה ההערה על רמ"ד=מנדלסון.

⁶⁵ עי' שמונה קבצים ה, רלט (פסקה שנשמטה מאורות האמונה), שם מבקר הרב בחריפות את ספרו של קרוכמל 'מורה נבוכי הזמן' והגישה האנטינומיסטית שלו, למעט בחשיבות המצוות המעשיות. עיין על אודותיו והבעייתיות שבדרכיו אצל גרץ, דברי חכמי ישראל, מהדו' ת"א תשי"ט, עמ' 229-230. ועיין היטב בהמשך, בהע' 94-96.

⁶⁶ משנת הנזיר, עמ' כג. ועי' שם בעמ' כה. עי' למעלה ליד הע' 13.

הרעיון, ענה לו הרב שזה רצונו, אלא שקשה לו לעשות כן בעצמו, כי מבחינתו הוא מעדיף שהרעיונות ינבעו באופן טבעי, "והריכוז והעיבוד השטתי המדעי שם מעצור ומפריע לזה"⁶⁸. ראה הרב הנזיר את רבו כנביא, "והוא זקוק לעבד, והנני העבד בכל לב"⁶⁹. הנזיר עבד שלושים שנה בעריכת אורות הקודש⁷⁰. סיפוקו של הרב קוק מעבודתו התבטא בכך שמדי פעם, כשעבר על אותם גיליונות שבאו מבית הדפוס אמר: "מתוך הספר הזה אני לומד לדעת את עצמי"⁷¹. כך מעיד גם הנזיר: "ב"ה, הוא שבח עבודתי, ואמר, שסומך רק עלי בסידור מאמרי"⁷². עריכה זו הייתה מבחינת "זה וזה נהנה", שהרי משאת נפשו של הנזיר, במכתב שכתב לרב זצ"ל עוד בשנת תר"פ לפני עלותו לארץ (קול צופיך, עמ' מ) הייתה לזכות לספר שבו,

תינתן תורתו של רבנו כשטה שלמה, בעקריה וענפיה, ברציפותה לשלשלת שטת הפלוסופיא הדתית העברית מדור דור.

אין ספק שהרב הכיר היטב את הרב הנזיר, ומטעם זה ביקש ממנו דווקא לערוך את כתביו הפילוסופיים. הרי בעריכת אורות הקודש, כותב הרב הנזיר (מבוא לאורות הקודש, עמ' 23) שנקחה בחשבון גם

השנאה למדע הרוחני הכללי, הפלוסופיא העתיקה, ביחוד האפלטונית, והניאופלטונית, והחדשה, עד לדור האחרון.

אך לעומת המקורות שהובאו מחז"ל, ספרי החכמה הפנימית, וספרי המחקר העברי,

מאלה לא הובאו במקורות אלא במדה שנזכרו בספרי המחקר העברי.

את הדברים הללו פירט הנזיר במיוחד בחלקים "החיות האלהית", ו"האחדות הכוללת". למשל:

הטוב הכללי הוא יסוד האידיאליות האפלטונית בספר המדינה ובספר טימאוס, שכבר אמרו מפרשיו שיסוד שטתו בכתוב 'וירא א' (=א-להים) את כל אשר עשה והנה טוב מאד'. וכן בספרי החוקרים היהודים הניאופלטוניים, ומהם דון יהודה אברבנאל, וידידיה האלכסנדרוני, שאמר על הדוגמא האפלטונית, זו משל תורת משה היא.

חשוב להדגיש שבהמשך כותב הנזיר לגבי עריכתו:

הכל בהתייעצות והסכמת הרב זצ"ל, כל הכרך הראשון.

כלומר, הרב קוק הסכים לעריכת ההשוואות הנ"ל עם המחשבה הנכרית.

בנוסף לכל האמור, דרך היכרותנו עם הרב הנזיר ודרך היכרותנו את הרב קוק באמצעות קשריו ועריכת כתביו על ידי הנזיר, אנו נחשפים לפן חשוב באישיותו ומגמותיו של הרב קוק. הרב היה ער לסגנון הספרותי של העת החדשה ולצורך לשילוב רעיונות פילוסופיים קלאסיים ומודרניים כמו אפלטון, אריסטו, שפינוזה, קאנט, הגל, שלינג וניטשה⁷³. יש לנו עדות מיומנו של הנזיר

⁶⁷ משנת הנזיר, עמ' ס. בהע' 145 מצוין שבשנת תרפ"ב הראה הרב לנזיר את המאמר "משורר היהדות - לדמותו של הרב א"י קוק", העברי כה-כו, ובעקבות כך שוחחו על הבעיה. אם אכן הראה לו הרב את המאמר ששמר במשך שלוש שנים, מוכח שהרעיון אכן העסיק אותו, ושיחד עם הקושי שהביע, הוא היה מעוניין שמישהו יעסוק במלאכה זו.

⁶⁸ תשובת הרב בלשונו של הנזיר, קול צופיך, עמ' מג.

⁶⁹ משנת הנזיר, עמ' סו.

⁷⁰ חתנו, הר"ש גורן, "קדושת נזיר", נזיר אחיו א, עמ' ד.

⁷¹ הרמ"צ נריה, "ממסכת הנזיר", שם, עמ' עג.

⁷² משנת הנזיר, עמ' סא.

⁷³ עי' א' רוזנק, הרב קוק, עמ' 53. לגבי שפינוזה; עי' בהמשך בהע' 97; ועי' בהע' 77.

שהרב הכיר היטב את מחשבותיהם של ג'יימס, קנט ושפינוזה, ודן עמו בהרחבה ובעיון לאיזה חלקים הסכים ועל איזו נקודות בדבריהם יש לו ביקורת⁷⁴. כן מוכח מפסקאות מסוימות בפנקסיו האישיים של הרב⁷⁵, וכך מעיד גם הרצ"ה על אביו באיגרתו ל"ח ברנר⁷⁶. רבים כבר התייחסו לכך שללא ספק הרב קוק קרא בלא מעט מדברי הוגי דורו האירופאים⁷⁷, והעניק לחלק מהם חשיבות⁷⁸.

ה. שימוש בכלים מדעיים

הרב הנזיר נעזר בכלים מדעיים, לא רק בעיסוקו בפילוסופיה, אלא בכל דרך לימודו. מצאנו למשל באיגרותיו הצעות היסטוריות-מדעיות לגבי ההתפתחות של נוסח ברכת 'הטוב והמטיב' וקדיש יתום⁷⁹, והצעות לשינוי גרסאות בנוסח⁸⁰. רבים מציינים כיצד איחד הרב הנזיר צדדים שונים הנחשבים בדרך כלל כסותרים⁸¹. למשל מדגיש הנזיר שהדרך המדעית המערבית כל כך חשובה לו, עד שהוא כותב שיש לפניו שלוש דרכים: בנגלה (ש"ס, ראשונים והלכה), בנסתר (התבודדות וכו') ו"במדע, השטה שלי, שהנני עובד בה, בדרכים המערביים". הוא לא נמנע מלהזכיר את שלוש הדרכים באותה נשימה⁸²!

על פי עדות תלמידו, שנדפסה בשעתה עוד בימי הרב קוק, מצאנו שכך לימד הנזיר בפועל בישיבה:

מעמיק בחקירת נוסחאות וגרסאות והשוואות שונות בין מקורות עתיקים וחדשים, תוספתות וכיוצא באלה... עניינים בוטניים הוא מבאר על פי ידיעות הטבע... הוא עוסק בשלוש עשרה מידות, מרצה עליהן בישיבת 'מרכז הרב'... הוא מבאר את היסודות הפילוסופיים בהשוואה בין הפילוסופיה היהודית להיוונית.

⁷⁴ איש שלום, "בין הרב קוק לשפינוזה וגיתיה", קולות רבים - ספר זיכרון לרבקה ש"ץ-אופנהיימר (עורכים: ר' אליאור וי' דן), עמ' 534-535.

⁷⁵ למשל שמונה קבצים, קובץ א, צה ו-תלה; שם, ד, סח ו-קכד.

⁷⁶ צבי לצדיק, עמ' א: "אבי נ"י, המחבר, הוא מן הרבנים האדוקים... ועם זה הוא חוקר ופלוסוף חפשי - באין שום מעצור לפניו - במלוא המובן של המלה הזאת. וירבה מאד חקור ולמוד בתורות כל המורים הפלוסופים שבאומות-העולם בידיעה עמוקה...". ואף על פי שאין מקבלים עדות בן על אביו, וכל שכן כשאנו משיח לפי תומו אלא אדרבה, מדובר במכתב שכנוע, בכל זאת "שאני מילתא דעתידיא לאגלווי" וחזי לאיצטרופי.

⁷⁷ עי' א' גולדמן, "זיקתו של הרב קוק למחשבה האירופית", יובל אורות (עורכים: ב' איש שלום וש' רוזנברג), עמ' 122-115; ב' איש שלום, הרב קוק - בין רציונליזם ומיסטיקה, עמ' 20-21, ובמיוחד בהע' 4, שבה מוסיף שללא ספק נחשף הרב להוגי אירופה גם דרך קריאתו בכתבי-העת העבריים של תקופתו, שבהם הופיעו גם חלק גדול ממאמריו של הרב. ועי' עוד ח' ליפשיץ, "דרכי לימוד במשנת הרא"ה", תושבע"פ ג (תשכ"א), עמ' קלט. צ' קפלן, "אחד מתלמידי הרב - ר"ש סטרליץ", בשיפולי גלימתו, עמ' 101, מעיד שראה הרב את ר"ש סטרליץ מעיין בספר פילוסופיה של הוגה נכרי, הציץ רגע והעיר: "זה קרוב לאורחא דמהימנותא".

⁷⁸ אגרות הרא"ה א, עמ' קלב.

⁷⁹ קול צופיך, עמ' קכ.

⁸⁰ דודי לצבי, מהדור' תשס"ה, עמ' קלו.

⁸¹ למשל משנת הנזיר, עמ' פז.

⁸² שם, עמ' נח. עיין גם שם, עמ' נט, שהנזיר כתב בקיץ תרפ"ב, ששיטתו ב"הגיון השמעי" הוא חידוש שלו, "...כי שטתי זג... בררתיו וערכתיו בכללים בכתב, על פי ספרי קודש שלנו, וספרי הפלוסופיא, החדשה והעתיקה, שלהם".

(י' גור-ארי, "הנזיר", נזיר אחיו א, עמ' צב, התפרסם בנתיבה, ניסן תרצ"ד)

אף שלא מצאתי לכך זכר באף תכנית לימודים שפרסם בישיבה⁸³, מוסר זלמן שז"ר שבשנת תרפ"ד פגש את הרב הנזיר, והוא סיפר לו שהוא שמח מאוד להעביר בישיבה שיעור שבועי בתורת יידיה (פילון) האלכסנדרוני בברכתו של הרב קוק, ושהשתתפו בו אברכים רבים. שיעור זה היה בוודאי חריג ביותר בישיבות הירושלמיות⁸⁴.

תלמידו מעידים, שבשיעוריו הקפיד הנזיר לצטט במדויק לא רק מהתנ"ך, אלא גם מהתלמוד והמדרש⁸⁵. גם כשלימד מהזוהר, הקפיד, כרבו הברון גינצבורג, שיקראו המשתתפים במהדורות השונות וישוו ביניהן⁸⁶. כמו כן, הקפיד לרכוש לספרייתו העשירה גם ספרי מחקר יקרי המציאות⁸⁷. שומעי שיעוריו מספרים שתוך כדי הלימוד, הקפיד לספר על המחברים והרקע ההיסטורי. השתתפו בשיעוריו, יחד עם תלמידי החכמים, גם "בלשנים ודקדקנים, פילוסופים גדולים מן האוניברסיטה, הוגים מבחוץ". "נפגשנו בעולמות חדשים". "כל יפיפותו של יפת הוכנסה באופן טבעי באהלי שם. החוט השתלב עם התורה והקדושה, לא כנדחה, אלא כמכובד. לא כנערץ, אלא במקומו הנכון לו"⁸⁸. "הוא מזכיר בלשונם של הפילוסופים היוונים"⁸⁹, אך לפעמים, כשציטט מקור חיצוני, לא רצה להזכירו בשמו, למשל, אלה שיצאו מכלל ישראל כשפינוזה, או כשהיו כופרים⁹⁰. דפי הסיום של ספרו 'קול הנבואה', מהווים דוגמה לפגישה בין לייבניץ ורמח"ל, הגל והמהר"ל, שופנהאואר והרב קוק⁹¹.

פרופ' אנדרה נהר, שזכה ללמוד אצל הרב הנזיר, מסכם (נזיר אחיו ח"א, עמ' קלח):

מתוך בקיאות יחידה במינה בפילוסופיה הכללית ובחכמת ישראל, בתורה הגלויה ובסתריה,

מתגלה לפנינו עולם רוחני נהדר, שלא הכרנו אותו עד הנה באספקלריה כה מאירה.

גם בכתביו, היה הנזיר רגיל להיעזר ב**דוגמאות מדעיות** מתחומים רבים להסביר את רעיונותיו⁹². הוא מציין שקמו שלושה מחנות בדורות האחרונים שכולם הסתמכו על הרמח"ל בכתביו השונים: תנועת החסידות (שאימצה את ספרו קל"ח פתחי חכמה); תנועת המוסר (שאימצה את ספרו מסילת ישרים); ותנועת **ההשכלה** (שאימצה את דרכי המחזות המשליים של הרמח"ל,

⁸³ למשל, שני הפרוספקטים של הישיבה משנת תרפ"ד: הגרסה העברית פורסמה במאמרי הרא"ה, עמ' 64 והאנגלית ב-YU Archives, CRC 124/15, שגיליתי בעזבונו של הרב ד"ר ב"מ לוי, שהם "חוייטו" (לשונו של רב"מ"ל שם) על ידו על פי דברי הרב, עי' במאמרי המוזכר בהע' 1, הע' 74; תכנית הלימודים שנשלחה לתומכי הישיבה בשווייץ מתאריך כ"ב בתשרי תרפ"ו, YU Archives, CRC 124/5; תכנית הלימודים המוצגת לרב הרצוג באיגרת מל"ח בתשרי תרפ"ח, מובאת אצל ר"י פילבר, כוכבי אור, עמ' 244. עיין גם בהמשך בהערות 99-100.

⁸⁴ שז"ר, עמ' יז.

⁸⁵ ר"א רוזנבאום, "הכהן הגדול והנזיר המופלא", נזיר אחיו א, עמ' קי.

⁸⁶ פרופ' א' נהר, "ההגיון השמעי", שם א, עמ' קלב.

⁸⁷ ר"ב צביאלי, "בבית הנזיר", שם, עמ' קיג.

⁸⁸ הר"צ דרורי, "בפרוזדור ובטרקלין", שם, עמ' קיח.

⁸⁹ א' יעיר, "בבית-מדרשו של הנזיר", שם, עמ' קכב.

⁹⁰ שם, עמ' קכג.

⁹¹ עי' פרופ' א' נהר, "ההגיון השמעי", נזיר אחיו א, עמ' קלו.

⁹² למשל דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' לו, מתחומי הפיזיקה והחשמל. עי' לעיל ליד הע' 26.

"לישרים תהלה", "מגדל עוז" וכו'). הוא הוסיף שגם דרכו של הרב קוק בנושא התחייה הלאומית הולכת בעקבות הרמח"ל⁹³.

ראוי לציין, שלמרות הערצתו, מצאנו שהרב הנזיר הרשה לעצמו לדון עם הרב לגבי גבולות הפתיחות, הן לקולא והן לחומרא. אפילו כעבור שנים⁹⁴, לאחר שהרב קוק הסתייג מהצעתו של הרב הנזיר ללמוד כתבי רנ"ק בישיבה המרכזית, הוסיף הנזיר ביומנו (משנת הנזיר, עמ' מט):

אמר דוד, כשבקרני לא מזמן ר' בצלאל בזק⁹⁵, ויספר לי, כי היה מתלמידיו המובהקים של רי"ח קרא בוולאצלאוק... שהרב לומד לפנייהם בחבורה בלילי שבתות את ספרו של רנ"ק ומבאר דעותיו. **נהייתי מאוד**, וסיפרתי לו את ספקות מרן זצ"ל ופקוקו בזה, בתכנית למודים בישיבה הק'⁹⁶.

כלומר הנזיר מודה: "נהייתי מאוד" לשמוע "הכשר" רבני לרנ"ק, כפי שחשב מלכתחילה, לעומת הסתייגותו של הרב קוק. לעומת זאת, מצאנו בין כתבי הנזיר,

שכמה פעמים הביע (הרב) נטיית דעתו לשיטת ספינוצא (=שפינוזה)... והנה למרות קדשו של מרן הרב... ולמרות עומק ורוחב חכמתו של הרב ודרכיו האיתנים, נראה לי שכאן טעות ראשית... בשטתו הפלוסופית⁹⁷.

ו. בישיבת 'מרכז הרב'

לאור תפקידו המרכזי בתכנון הישיבה, יש לברר מדוע עם הקמתה מקומו של הרב הנזיר היה פחות מרכזי מאשר תוכנן⁹⁸. למשל, באיגרת של הרב קוק לנדיב ד"ר מרקוס כהן משווייץ, ידיו של הרב הנזיר, מוזכר שבשנת תרפ"ה העביר הנזיר רק שיעור אחד בשבוע בנושא כללי התורה, והוא אינו מקבל משכורת כאחד מבכירי הצוות⁹⁹, ובשנת תרפ"ו לימד רק פעמיים בחודש¹⁰⁰. אמנם יתכן שמדובר בפועל יוצא של שתיקתו ושל תעניית הדיבור הרבות שלו, בנוסף למה שרוב בני הישיבה המרכזית לא הצליחו לרדת לסוף דעתו של הנזיר¹⁰¹.

⁹³ ח' ליפשיץ, "קדושת נזר", נזיר אחיו א, עמ' סב. אמנם, עיין אצל שבתאי דניאל, "בשיפולי גלימתו", שם, עמ' צ, שהביא את המאמר בשם הנזיר בהשמטת (!) תנועת ההשכלה.

⁹⁴ כן מוכח מהתוספת "זצ"ל" לשמו של מרן הרב קוק שנפטר בתרצ"ה.

⁹⁵ ר' בצלאל ביז'נסקי (עוברת אחר כך לבזק), מראשי המזרחי מפולין.

⁹⁶ ראוי לציין שגם הגר"י ויינברג לא תקף בחריפות את רנ"ק, עיין אצל M. Shapiro, *Between the Yeshiva World and Modern Orthodoxy*, pp. 204, note 136.

⁹⁷ מובא אצל ב' איש שלום, "בין הרב קוק לשפינוזה וגיתה", קולות רבים - ספר זיכרון לרבקה ש"ץ-אופנהיימר (עורכים: ר' אליאור ו' דן), עמ' 532. ועי' אדר היקר, עמ' קלד-קלה.

⁹⁸ בתמונת הישיבה המרכזית משנת תרפ"ט, ר"ש אבינר, רבינו, עמ' 71, סודרו תמונותיהם של רבני הישיבה מסביב לתמונתו של הרב קוק, והרב הנזיר מופיע רק שני מצד שמאלו (בצד ימין, הרצ"ה והמשגיח הרב יצחק אריאלי, וראשון משמאל הגר"מ חרל"פ). ועיין על אודות הרב הנזיר בישיבה אצל י' רודיק, חיים של יצירה, עמ' 162-169.

⁹⁹ אגרות ד, עמ' רכג.

¹⁰⁰ באיגרת מכ"ב בתשרי תרפ"ו, שטרם פורסמה, Yeshiva University Archives, CRC 124/5, "בשם מרן הגאון" לוועד הסתדרות דגל ירושלים שבשווייץ, מוזכר שהנזיר מעביר בישיבה שיעור פעם בחודש ב"מדות שהתורה נדרשת בהן" ופעם בחודש ב"סקירות על השיטות המחקריות שבחכמת ישראל".

¹⁰¹ רש"נ רענן, בשמן רענן, עמ' פא, וכן שמעתי מחלק מהלומדים בישיבה בתקופתו ששמותיהם שמורים עמי.

בנוסף, סביר ביותר ששאר הצוות הבכיר של הישיבה: מו"ר הרצי"ה, הר"מ חרל"פ והרב יצחק אריאלי, שלא ראו חשיבות כל כך בפן הלימוד המדעי כמו הרב קוק¹⁰², סברו שעדיף לבסס את הישיבה על סמך החידושים הלאומיים והרעיוניים שלו, ולא להרבות בחידושים משניים, העלולים לסבך אותם ב"קרב" נוסף עם היישוב הישן¹⁰³. אדרבה, אף שהייתה הסכמה בעיקרי הדברים, מצאנו שכבר בצעירותו נזהר הרצי"ה יותר מהרב הנזיר בנושא לימוד השוואתי עם מקורות חיצוניים¹⁰⁴. למשל, כותב הרצי"ה לרב הנזיר בשנת תרע"ו לגבי עירוב מקורות קודש וחול (דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' נא):

...אבל להזהר ולהזהר שלא להחליף המושגים האנושיים והא-להיים, ההגיוניים והמציאותיים, זה בזה.

גם לאורך שנים, הבדל ההדגשות ביניהם בנושא התחדד במסגרת שיעוריהם בישיבה ובמסגרת לימוד כתבי הרב קוק ב"חוג הראי"ה" שארגן פרופ' ח' ליפשיץ, שבו לימדו גם הרצי"ה וגם הרב הנזיר¹⁰⁵.

¹⁰² עיי' בהרחבה במאמרי "חכמת ישראל בקדושתה" - חזונו של הרב קוק ללימוד ביקורתי מדעי אמיתי", המוזכר לעיל הע' 1.

¹⁰³ עיי' אצל הרמ"צ נריה, לקוטי הראי"ה, ח"ג, מהדו' תשנ"ה, עמ' 395, שהרב ד"ר ב"מ לוי מתאר את הרב קוק בתקופת ירושלים כ"אריה בסוגר", שמתוקף תפקידו ומתנגדו לא היה חופשי להביע את דעתו כפי שעשה בצעירותו בהיותם ביחד בבויסק. אין ספק שד"ר לוי מתכוון, בין השאר, גם ליחסו החיובי של הרב ללימוד תורני בדרך מדעית, הנושא המרכזי בקשריו של ד"ר לוי עם הרב קוק, כפי שהרחבנו על כך במאמר הנזכר בהע' 108.

¹⁰⁴ ראוי לציין שלמרות חילוקי ההדגשים בין הנזיר לבין הרצי"ה, זה לא פגע בהערכה והכבוד שנהגו זה בזה. למשל, עיין אצל ר"ש אבינר, צבי קודש, עמ' 194, שבשנת תרצ"ד, כשבעקבות העימות עם גיסו, הרב י"ש רבינוביץ לגבי ניהול הישיבה, יצא הרצי"ה אפילו מהנהלה החינוכית של הישיבה, אמר הרב הנזיר ש"מוכרחים לפעול כדי שהרצב"י ימשיך להיות ממשיכו של דרך מרן ושיטתו". הנזיר אפילו התעמת בצורה חריפה ביותר ומאוד לא אופיינית עם י"ש בנושא.

¹⁰⁵ עיי' ח' ליפשיץ, שבחי הראי"ה, עמ' שח. לעומת שיטתו של הרב הנזיר שעליה הרחבנו, עיי' במאמרו של הרצי"ה, "קוים לחוג הראי"ה", לנתיבות ישראל, עמ' קמב-קמג שקבע כלל שיש למעט בהבאת השוואות מענייני חול כדי להבדיל בין קודש לחול. הוא הקפיד מאוד וקבע גבולות ברורים בחוג שלא להביא מקורות של חול גם כדי לתמוך ברעיונות של קודש; עיי' גם 'מתוך התורה הגואלת' א (ערך ר"א שוורץ), עמ' טו; הר"ש אבינר, "קורות רבינו", עטורי כהנים 214 (אלול תשס"ב) עמ' 42, "רבינו סירב בכל תוקף שבהוצאה לאור של דברי מרן הרב יצינו הקבלות פילוסופים גויים, כברגסון או קנט, למען הבדלה תהומית בין קודש לחול"; שיחות הרב צבי יהודה ח"ב, עמ' 39-40; עיי' באריכות אצל י' מאיר, "אורות וכלים", עמ' 185, ובהע' 74 ו-191 שם. כמו כן בראיון רדיו עם ידידי הר"ק בר ברשת א, אור ל"ז באדר תשס"ז, לזכרו של הרצי"ה, חידד הרב שאר-ישוב כהן שליט"א, בנו של הרב הנזיר, את ההבדל בין אביו לבין הרצי"ה בנוגע לסגנון המדעי בעריכת כתבי הרב ובהוראתם. אמנם עיי' ליד הע' 121 באיגרת לסופר י"ח ברנר, שבה מחשיב הרצי"ה למחמאה, כששיבח את הרב בידיעות הללו. כלומר, הרצי"ה הודה שיש בכך תועלת כלפי חוגים מסוימים, ועל כן מוכרחים לומר שחילוקי הדעות בנושא אינם כה גדולים כלל. אמנם, עיי' באיגרת מאדר תרע"ו, דודי לצבי, מהדו' תשס"ה, עמ' מח, שלפחות בצעירותו, ואולי אף אחר כך, כנראה הודה הרב הנזיר שבנו של הרב התמצא בשיטת הרב זצ"ל יותר ממנו, ואף מתייעץ ושואל אותו בנושא זה עצמו. עיי' אצל הר"ש אבינר, "קורות רבינו" (מפי י'), עטורי כהנים 76 (תמוז תשנ"א), עמ' 45, שהרצי"ה התבטא בבירור שבמסירת דברי הרב יש להתחשב בדבריו וגם בדברי הרב חרל"פ. על השאלה: "ומה עם הנזיר?", השיב הרצי"ה: "הוא הצטרף אחר כך". עיין הר"י קלנר, "הרב - לשלשה באלול", 'צהר' יט (אלול תשס"ד), עמ' 12-13, שמתפק, כנראה על פי הרצי"ה, אם הרב הנזיר הבין לגמרי את שיטתו של הרב קוק.

ראשי הישיבה האחרים, ולא הרב קוק, היו אלה שיישמו בפועל בחיי היום-יום את מה שקורה בבית המדרש, והעבירו את שיעוריהם בדרך שלהם. אין ספק שהשפעתו של "קדוש" וחריג בכל קנה-מידה, שרבים אינם יורדים לסוף דעתו, תהיה פחותה מאשר גאוניו כמו הגר"מ חרל"פ ששמו כעילוי שצמח בנוף הירושלמי ותפקידו כרבה של שכונת 'שערי חסד' העניקו לו הילה, יקר והשפעה רבה יותר בין צעירי ירושלים שבאו ללמוד בישיבה.

מה שברור הוא שההחלטה לדחות את ביצוע התכנית החינוכית המדעית של הנזיר למועד יותר מוכשר, התקבלה בימי הרב עצמו ועל דעתו, והרב חרל"פ והרצ"ה, לאחר פטירת הרב, רק המשיכו לחנך בהתאם לאותו קו¹⁰⁶. איננו יודעים אם אותם רבנים שכנעו את הרב, או שמא העיכובים היו טכניים או מגמתיים, אך עובדה שהרעיון של לימוד מחקר בקדושה בישיבה לרוב "הוקפא". אפילו ד"ר ב"מ לוי וד"ר מ' זיידל, בעלי שם-עולמי בתחומי "חכמת ישראל שבקדושה", ומבין השותפים הראשונים של הרב בחזונו להקים ישיבה ציונית שתכלול גם מחקר בקדושה¹⁰⁷, לא התבקשו להעביר שיעורים בישיבה, אפילו לא בתקופת הרב קוק¹⁰⁸.

בנוסף, יתכן וחלק זה של התכנית לא יושם משום שגם הרב קוק לא התכוון שיעסקו במחקר בקדושה אלא "יחידים" ו"מצויינים" ולא כל בחורי הישיבה¹⁰⁹. יחד עם זה, חשוב לציין שהרב לעולם לא שינה את חזונו המשותף עם הנזיר ללימוד מחקר-מדעי בקדושה, אלא שחשב ליישם את הדברים במסגרת אחרת עם הקמת "מכון הרי פישל לדרישת התלמוד"¹¹⁰. עיון בתקנון המפורט של המכון שהרב קוק היה נשיאו, מדגיש את הצד המדעי-המחקרי שבמוסד¹¹¹. ראוי לציין שבחירתו של הרב ד"ר שאול ליברמן, גדול חוקרי התלמוד במאה השנים האחרונות, לעמוד

¹⁰⁶ יצוין, על פי עדותו של הגה"ר יעקב אריאל שליט"א, הרב הנזיר העביר בישיבה המתחדשת (משנת תשט"ו ואילך) הרבה יותר שיעורים מאשר בזמן הרב. הוא אישית השתתף בכל שבוע בשני שיעורים לפחות: באמונות ודעות ובקל"ח פתחי חכמה.

¹⁰⁷ עי' למעלה בהע' 83; אגרות הרא"ה א, עמ' קכא; שם ד, עמ' קלג; איגרת רב"מ לוי לרב קוק מטבת תרס"ח, נמצאת בגנון הצינונות הדתית שליד מוסד הרב קוק, תיק 14-18. כנראה לזה גם מתייחס הרב באגרות הרא"ה א, עמ' פו-פז; איגרת של ר"מ זיידל אל הרב מערב ר"ה תר"פ, בארכיון בית הרב תיק ב/120: "...ע"ד יסוד ישיבה משאת נפשו מאז..."; איגרת ר"מ זיידל מבין המצרים תרס"ז, בארכיון בית הרב, ב/ה-16.

¹⁰⁸ בע"ה הרחבנו על כך במאמר שהזכרנו בהע' 5.

¹⁰⁹ איגרת לר"א הרצוג מכ"ח בתשרי תרפ"ח, פורסמה אצל ר"י פילבר, כוכבי אור, עמ' 244; אגרות הרא"ה א, עמ' קמח. עיין במה שהרחבנו על כך במאמר בטללי אורות שהזכרנו בהע' 1, בהע' 18 ו-64 שם.

¹¹⁰ הרא"ה קוק, "המכון", ספר יובל השבעים של הרי פישל, תמוז תרצ"ה; קבצים מכתב-יד קדשו, עמ' רכד-רל. אך עי' מאמר המערכת של הרב "ל מימון ב'סיני' ד (תש"א), מובא על ידי בתו, ג' בת-יהודה, הרב מימון בדורותיו, עמ' 482, ו-609, שכתב על שאיפתו הגדולה של הרב קוק שטרם התגשמה, שבמקביל לאוניברסיטה שבירושלים, "צריך לקום בית מדרש גבוה לתורה ולחכמת ישראל בו תוכשר וממנו תצמח ההנהגה הרוחנית של האומה בארץ ובתפוצות". הרב מימון הזכיר את העניין לעתים קרובות, ותמיד בתור החזון של הרב קוק (שאותו הוא הכיר אישית) שלא נסתייע בידו של הרב להקימו. הרב מימון לא ויתר והמשיך גם בתקופת הרב הרצוג להקים ישיבה כזאת "למחקר תורני ולחכמת ישראל לפי תפיסתו". ועי' במאמרו, "בית מדרש עליון לתורה ולחכמת ישראל בירושלים", ספר יובל המזרחי תשי"ב, עמ' ש-שיג.

¹¹¹ ספר יובל השבעים של הרי פישל, תמוז תרצ"ה, עמ' פה-צג.

בראש מכון הרי פישל (ת"רצ"ה-ת"ש)¹¹², מעידה בברור על ייעודו של אותו מוסד שהקים הרב קוק.

כפי שראינו, גם הנזיר לא סר מלהיעזר בכלים האקדמאים שרכש בלימוד תורה, ואף בני ביתו רכשו השכלה אקדמאית ועסקו בלימוד תורה בעזרת פילון, והוצאות מדעיות על פי כתבי-יד וכדומה¹¹³.

סיכום

הבהרת הגישה הישראלית בעזרת כלים מדעיים אפיינה מאוד את דרכו של הרב הנזיר, כפי שמוכח מאיגרותיו, מתכנית הלימודים שתכנן לישיבה המרכזית, מעריכתו של כתבי הרב ומשיעוריו. ללא ספק חלק מחיבתו של הרב קוק לנזיר נבע מהערכתו לכישוריו ורקעו המחקרי-מדעי, שהיה חלק בלתי-נפרד מעולמו הרוחני המורכב. הרב ראה בנזיר דמות המשלבת את הסינתזה הרצויה (כאידיאל) והמוכרחת (על פי דרישת הדור) בין הגישה הישראלית והכלים המדעיים, בין הישן והמודרנה, בין האמונה וההיגיון, היודעת גם להבחין בין עיקר וטפל, בין ההיגיון האנושי לבין ההיגיון הא-להי. הנזיר היה האישיות המתאימה ביותר לערוך את כתבי הרב הפילוסופיים באורות הקודש ולהשתתף באופן פעיל בעיצוב הישיבה המרכזית העולמית.

---

¹¹² E. Schochet and S. Spiro, Saul Lieberman- The Man and His Work, p. 9; ט' פרשל, מהלך חייו, עמ' 370. סיפר לי הגה"ר שאר-ישוב כהן שליט"א, שהיה לימים מנהל מכון הרי פישל (ואף נשוי לנכדתו של הרי פישל), בראיון ב"ג בתשרי תשס"ח, שהמינוי היה עוד בחיי הרב, ושהיו בבת-אחת נשיא (הרא"ה קוק), ראש (רש"ל) ומנהל (הרב דב קוק).

¹¹³ עי' ראיון עם בנו, הגה"ר שאר-ישוב כהן שליט"א, אצל י' יעקבי, "מראה כהן", בשבע, כ"ג באב תשס"ו, עמ' 25, וכן בראיון עמי המוזכר בהערה הקודמת.